

EVLYÂ TCHÉLÉBİ, *La Guerre des Turcs -Récits de batailles- extraits du Livre de Voyages- Traduit du turc otoman, présenté et annoté par Faruk Bilici, Sindbad Actes Sud, 2000, 338 s.*

Müterciminin ifadelerini kullanarak belirtmek gerekirse, yazılışından üçyüz yıl sonra, bir kaç yazma nüshasının yaygınlaşmasından iki buçuk yüzyıl sonra, Joseph von Hammer tarafından bazı seçme parçalarının İngilizce neşrinden bir buçuk yüzyıl sonra, Osmanlıca yayımlanmaya başlanmasından bir yüzyıldan biraz daha uzun bir süre sonra, Osmanlı seyyahı Evliya Çelebi'nin *Seyâhatnâme*'sinden yapılan oldukça geniş üç alıntı, ilk defa Fransız kamu oyuna yukarıda künyesi verilmiş olan bir kitap hâlinde sunulmuştur.

Tarih doktoru olan ve Osmanlı İmparatorluğu ve Çağdaş Türkiye üzerinde araştırmalar yapan Faruk Bilici, Evliya Çelebi'nin şimdiye kadar üzerinde pek durulmayan başka bir yönüne, "savaş muhabirliği" yönüne dikkat çekmiş, ve bu sebeple de, Fransız kamu oyuna sunmak üzere, Evliya'nın kauldığı üç savaş: Özü Kuşatması (1657), Sen Gotar (Szent-Gotthard) Savaşı (1664) ve Kandiye Kuşatması (1667-1669) hakkındaki tasvirlerini üç bölüm hâlinde tercüme etmiş, bu metinleri birinci el diğer kaynaklarla karşılaştırmış, Evliya'nın sunduğu verilerin tenkidini yapmak suretiyle, bu metinleri notlamış ve yorumlamıştır. Bilici, bununla da kalmamış, kitaba yazdığı geniş Giriş'te (s.11-55), bu üç savaşın tarihini Evliya'nın tasvirlerini hareket noktası almak ve diğer kaynaklarla karşılaştırmak suretiyle yorumlamaya ve anlamaya; böylece söz konusu savaşların cereyan ettiği tarihi bağlamı ve *Seyâhatnâme*'nin tarih kaynaklığının değeri ile Osmanlı edebiyatındaki yerini açıklamaya çalışmıştır. Bu girişte özellikle, Sen Gotar muharebelerinde ve Kandiye Kuşatması'nda Fransa'nın rolünü aydınlatmak istemiştir.

Evet, üç savaş için üç bölüm. Birinci Bölüm Özü Kuşatması ile ilgili (s. 57-126). Akkirman'dan Özü'ye *Bozcaada Fetühnâmesi*'nin götürülüşü hikayesiyle başlayan bu bölümde, Cankirman'da -yani Özü'de- Bozcaada'nın fethi şerefine yapılan şenlikler anlatılıyor; mimârî özellikleriyle birlikte Özü Kalesi, Orta Kale, Hasan Paşa'nın Büyük ve Küçük Kaleleri, Özü Kalesi'nin dış mahalleleri, Kılburun Kalesi, Özü Kalesi Savaşı'nın son safhaları ve Kalenin kurtuluşu geniş bir biçimde tasvir ediliyor.

İkinci Bölüm Sen-Gotar Savaşı'na tahsis edilmiş (s.127-162). Bölüm, Raba (Raab) Nehri Savaşının kısa tasviriyle başlıyor. Uyvar Kalesi tanıtılıyor. Raba yenilgisinin sebepleri, kötü tedbirler yüzünden uğranılan felâket ve musibetler açıklanıyor. Osmanlı Ordusunun bu yenilgisinden çıkarılacak dersler üzerinde duruluyor.

Üçüncü Bölüm, Kandiye Kuşatması ile ilgilidir (163-275). Savaşın başlangıcı anlatıldıktan ve Osmanlı karargâhu tasvir edildikten sonra 1078 (23 Haziran 1667) yılının başlangıcındaki olaylar üzerinde duruluyor. Kronolojik bir yaklaşımla, aynı ayın onuncu günü olayları, 1078 Yılı Cemaziyelâhur ayının (18 Aralık 1667) son günlerindeki olaylar ele alınıyor, bunlardan dersler çıkarılmaya çalışılıyor, Kandiye Harbi'nin bu bölümünün genel bir değerlendirmesi yapılıyor. Tasvir, 1079 Yılı (1668-1669) olaylarıyla devam ediyor ve Büyük Kale Harbi geniş bir biçimde tahlil ediliyor. Ayrıca burada, Fisagorcü Mistik Felsefeye mensup bir Melâmî derviş olan Samudî Ali Dede'nin keşfi hikayesine yer veriliyor. Savaşın bu bölümlerinden dersler çıkarılarak Allah'a hamd ediliyor. Sonra, 1080 yılı (Haziran 1669) seferine geçiliyor. Kandiye Kalesi Barışı için İbrahim Paşa'nın görüşmelere başlaması, barışın nasıl gerçekleştirildiği anlatılıyor (5 Eylül 1669) ve sulhun mutluluk olduğu vurgulanıyor. Eylülün sonuna doğru Müslüman askerlerin Kale içine

nakli anlatıldıktan sonra, Kandiye Tersanesi tasvir ediliyor, Tersanedeki ve Tophanedeki malzemelerin, âletlerin, Kale toplarının sayımı ile ilgili bilgiler veriliyor. Bölüm, Kandiye Kalesi'nin tamiri, restorasyonu ve temizliği konusundaki bilgilerle son buluyor.

Bu temalardan da anlaşılacağı üzere, gerçekten Evliya Çelebi, bu bölümlerin mütercimi ve yorumcusu Faruk Bilici'nin de haklı olarak belirttiği gibi, "harp muhabirliği"nin öncüsü olarak değerlendirilebilecek bir kimliğe sahiptir. O ayrıca, siyasî şahsiyetlerin sohbet ve sır arkadaşı, kâtip, elçi, vergi muhassılı, il yazıcısı, şâir, vak'anüvis, imam, müezzin, halk hikayecisi kimlikleri de sergilemektedir. Bu kadar geniş yeteneklere sahip olan kişinin eseri de elbette zengin verilerle yüklü olacaktır. Gerçekten geniş bir bilgi birikimine ve hayâl gücüne sâhip olan Evliya Çelebi'nin *Seyahatnamesi*, gezdiği ülkelerin tarihi, coğrafi, mimarî, lisanî, idarî, malî, biyografik ve askerî tasvirleriyle doludur ve etnolojik, sosyolojik, dinî, tasavvufî, efsanevî ve edebî zenginliğe sahiptir. Sosyal bilimciler için vazgeçilmez bir kaynaktır. Bununla birlikte Evliya Çelebi'nin gerektiği gibi derinliğine tanındığını ve kendisinden yeterince yararlanıldığını söylememiz mümkün değildir. Halbuki dünyanın ender seyyahlarından biridir Çelebi; eseri de hiç bir seyahatnâme ile kıyaslanamayacak kadar önemlidir. Doğduğu ve yaşadığı ortama ve yaptığı seyahatlara bir göz atmak, seyahatnâmenin hangi coğrafyanın aynası olduğunu göstermeye yeter.

Fetih'ten sonra Kütahya'dan İstanbul'a gelen âileler arasında Hoca Ahmed Yesevî soyundan bir âile vardır: Fâtih'in bayraktarı Yavuz Er. Saray-ı Âmire kuyumcubaşısı Derviş Mehmed Efendi bu şahsın oğludur; 1611'de dünyaya gelen Evliya Çelebi ise Derviş Mehmed Efendi'den torunu. Kütahya, Bursa, Manisa ve İstanbul'da evleri, dükkanları ve çiftlikleri olan zengin bir âile. Evliya Çelebi'nin anne tarafından da devlet adamı akrabaları vardır: Melek Ahmet Paşa, Defterdarzâde Mehmed ve İpsir Paşalar. Bu rahat ve avantajlı ortamda Evliya Çelebi, iyi bir medrese öğrenimi görmüş, hıfza çalışmış ve hattatlık öğrenmiştir. Sonra Saray'a intisab ederek tahsiline Enderun'da devam etmiştir. Musiki eğitimi almıştır. IV. Murad ile sohbetlerde bulunmuş, dört yıllık Enderun hayatından sonra taşra çıkarak kırk akçe maaşla sipahî zümresine katılmıştır.

Evliya Çelebi'nin 1630'da gördüğü rüyasında Peygamber'den "şefaât" yeride "seyahat" dediği rivâyetini herkes bilir. Bu rüyayı yorumlayan Kasımpaşa Mevlevihanesi Şeyhi Abdullah Dede'nin tavsiyesi üzerine İstanbul'u gezmekle işe başlayan Çelebi, bu sırada ailevî irtibatları dolayısıyla Kütahya, Manisa ve İzmit'i de dolaşmış, 1640 yılında Bursa'ya gitmiştir. Ketenci Ömer Paşa'nın maiyetinde deniz yoluyla Trabzon'a, oradan Anapa'ya gitmiş, burada iken 1641'de Serdar Hüseyin Paşa'nın Azak Kalesi'ni geri almak için yaptığı sefere katılmıştır. 1645 yılında Yusuf Paşa ile Girit seferinde bulunmuş, Hanya kalesinin fethine şahit olduktan sonra İstanbul'a dönmüştür.

Erzurum Beylerbeyi Defterdâr-zâde Mehmed Paşa'ya müezzin ve musahip olarak Erzurum'a gitmiş, bu vesileyle Anadolu'yu bir baştan bir başa dolaşmış, Tiflis ve Bakü'ye kadar uzanmış(1647) ve tekrar İstanbul'a dönmüştür.

Şam Beylerbeyi Mustafa Paşa ile Suriye'ye gitmiş, 1650'de tekrar İstanbul'a gelmiştir.

1651'de, sadrazamlıktan ayrılan Melek Ahmet Paşa ile Özi'ye giden Çelebi, bu fırsattan istifade ederek bütün Rumeli'yi dolaşmış, burada iken Rakoczi'ye karşı yapılan sefere katılmış (Mayıs 1657) Kırım Hanı IV. Mehmed Giray'ın yanında Ruslar ve Kazaklar'a karşı yapılan seferlerde de bulunmuştur. Bu sırada bazı köy ve kasabaların tahriri görevini üstlenmiştir.

1663 yılında Fazıl Ahmed Paşa'nın Avusturya seferine katılan Çelebi, bu seferi bütün safhalarıyla yaşamıştır. Uyvar Kalesi'nin fethinden sonra, kendi rivâyetine göre Bohemya'dan İsveç'e ve Hollanda'ya kadar bir çok diyarı dolaşmıştır. Belgrad'a dönüşünde Hersek'e Sührâb

Mehmed Paşa'ya mektup götürmüştü ve burada Venedik sınırı boylarındaki harekâtlara katılmıştır. Ardından Macaristan'a dönüp Raab Muharebesine şahit olmuş ve eserinde bu savaş hakkında geniş bilgi vermiştir (*Seyahatname*, VII, 81-120). 1664'te Vasvar Muahadesi'nden sonra yeni fethedilen kaleleri dolaştığı gibi elçi Kara Mehmed Paşa'nın maiyetinde Viyana'ya gitmiştir.

Evlîye Çelebi, bir müddet sonra Kırım yoluyla Kafkasya'ya geçip Volga boylarına çıktığını, bu yöreleri dolaştıktan sonra bir elçilik kafilesine katılarak Azak Kalesi'ne döndüğünü yazar. Kefe'den Bahçesaray'a giderek Adil Giray'ın bazı seferlerinde bulunan ve mayıs 1668'de İstanbul'a dönen Evliya Çelebi aynı yılın aralık ayında Edirne, Gümölcine, Selânik gibi Rumeli şehirlerini gezmiştir. Daha sonra gemiyle Girit'e geçmiştir. Bu sırada Girit'te Kandiyе Kalesi kuşatması (1667-1669) sürüyordu. Evliya kuşatmanın çeşitli safhalarına şahit oldu. *Seyahatname*'sinde bu olayı kaydettiği gibi *Kandiyе Fetihnamesi*'ni de eserine koydu (VIII, 558).

1671 yılına kadar arada bir İstanbul'a gelmekle birlikte bütün Rumeli'yi ve bazı Avrupa ülkelerini gezdi.

1671'de hacca gitmek üzere yola çıktı. Bu onun görev dışı kendi girişimiyle çıktığı ilk seyahatiydi. Batı Anadolu kıyılarını, bazı Ege adalarını ve Ayıntab'ı görerek Mekke'ye ulaştı. Mekke'de iken yakın eyâletler ve ülkeler hakkında bilgiler topladı. Burada sekiz dokuz yıl kadar kaldı. En son Salihli'ye gelen Evliya Çelebi'nin bu, son seyahati oldu. Bundan sonraki hayatı pek bilinmiyor.

Görüldüğü gibi Evliya Çelebi, ömrünün elli yılını Osmanlı ülkesinin hemen hemen her yanını ve sınır ötesi bazı yerleri gezerek geçirmiştir. Gezilerinin çoğunu vezirlerin ve paşaların himayesinde yapmıştır, dolayısıyla bu geziler, yarı resmî hüviyettir. Seyahatlerini kolaylaştırmak için zaman zaman mektup götürüp getirmiş; köyleri tahrir etmiş; vergi muhassıllığı yapmıştır. Seyahatlerinden bazılarını elçi kafileleriyle gerçekleştirmiştir. Ailesi zengindi. Hizmetleri karşılığı aldığı ücretler ve kauldığı seferlerde payına düşen hisseler ona yeni imkanlar sağlıyordu.

Hiç evlenmeyen Evliya Çelebi, kendi ifadesiyle, iyi ata biniyor, iyi cirit oynuyordu. Gayet çevik ve hareketli bir insandı. Herkesle iyi geçinirdi. Hoşsohbet ve nüktedandı. Katıldığı meclislerde sözünü dinletirdi. Hattat, nakkaş ve musikîşinası. İnce ruhlu, zarif ve çelebimesrep bir kişiydi. Hoşça vakit geçirmeyi seven zevk sahibi bir insandı. Geniş çevresi olduğu hâlde, makam peşinde koşmamış, seyahati tercih etmişti. İşte bu geniş seyahatleri sırasında engin bir bilgi elde etmiş ve tecrübe kazanmıştır. İşte on ciltlik *seyâhatnâme* bu bilgi ve birikimin ürünüdür.

Bazılarınınca hâürât olarak da değerlendirilen *Seyâhatnâme*'nin secilerle süslü uslubu geniş kitlelere hitap edecek niteliktedir ve sadedir. Gezdiği bölgelerin ağız hususiyetlerini de yansıtır. İlgi uyandırmak için metin bazı hikayelerle süslenmiştir. Düşünceye ve göze hitap eden güçlü tasvirler, mizah ve mübalâğa unsurlarına geniş ölçüde yer verilmiştir. Gözlemler dışında, tarihler, kanunnameler ve menkubeler gibi diğer kaynaklara da başvurulmuştur.

Aslı on cilt olan *Seyahatname*'nin İstanbul kütüphanelerinde beş ayrı yazma nüshası vardır. Bu nüshalara göre *Seyahatname*'nin konularını ciltlere göre şöylece sıralayabiliriz:

I. Cilt: İstanbul'un tarihi, tarihî yerleri ve eserleri, Sultan Süleyman Kanunnamesi, Rumeli'nin mülkî taksimatı, devlet adamları, âlimler ve sanatkarlar.

II. Cilt: Mudanya ve Bursa. Osmanlı Devleti'nin kuruluşu, Bursa'nın tarihî eserleri, âlimleri, vezirleri, şâirleri. Trabzon ve havalisi, Gürcistan dolayları.

III. Cilt: Üsküdar'dan Şam'a kadar yol boyunca bütün şehir ve kasabalar. Şumnu, Niğbolu, Silistre, Filibe, Sofya ve Edirne hakkında geniş ve ilgi çekici bilgiler.

IV. Cilt: İstanbul'dan Van'a kadar yol üzerindeki bütün şehir ve kasabalar. İran ve Irak hakkında bilgiler.

V. Cilt: Tokat ve Güneydoğu Anadolu, sonra Rumeli; Sarıkamış'tan Orta Avrupa'ya kadar çeşitli ülke ve eyaletler.

VI. Cilt: Macaristan ve Almanya.

VII. Cilt: Avusturya, Kırım, Dağıstan, Çerkezistan, Kıpçak diyarı, Ejderhan Havalisi,

VIII. Cilt: Kırım ve Girit olayları, Selanik ve Rumeli'deki olaylar.

IX. Cilt: İstanbul'dan Mekke ve Medine'ye kadar yol üzerindeki bütün şehir ve kasabalar. Şehirler hakkında geniş bilgi ve ilgi çekici olaylar.

X. Cilt: Mısır ve havalisi.

Bu eserin dünya seyahat edebiyatında benzeri yoktur. Evliya dikkatli bir seyyahur. Gezdiği yerlerin tarihini, coğrafyasını, iklim ve tabiatını, sanat eserlerini, insanların, insanların giyiş, yaşayış, din ve dillerini, silahlarını, âdetlerini, belli hususiyetlerini, yerleşme biçimlerini, kısaca şahsî ve günlük hayattan manevî hayata kadar bütün unsurlarını eserine almıştır. Eserde Osmanlı insanının hayata bakışı resmedilmiştir. Böylece *Seyahatname* tarihin eşine rastlanmayan önemli bir tarih kaynağı olmuştur.

Buna rağmen eserin şimdiye kadar bir tenkitli basımı ve bütüncü bir tahlili yapılmamıştır. *Seyahatname*'nin asıl nüshaları Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndedir. İlk sekiz cildi bilinen esas nüshanın, müellif hatı olup olmadığı tartışmalıdır. IX. cilt için Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndeki, X. cilt için de İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndeki nüshaların esas alınabileceği şeklinde değerlendirmeler vardır.

Seyahatname'nin ilk altı cildi, Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki nüshalar esas alınarak basılmış (İstanbul 1314-1318), VII. ve VIII. ciltler için yine Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki nüshalar esas alınıp bir kaç nüsha ile karşılaştırılmak suretiyle Türk Tarih Encümeni'nin öncülüğünde baskıya hazırlanmış (İstanbul, 1928), IX. cilt yine Beşir Ağa nüshası ile diğer çeşitli yazmalar mukayese edilerek, bazı batılı seyyahların eserlerinden 26 adet levha ve Ali Reis'in 1567 yılına ait Ege Haritası ile birlikte 1935'te neşredilmiştir. Aynı şekilde X. cilt de Piri Reis'in *Kitab-ı Bahriye*'sindeki Kahire ve İskenderiye haritalarının ilavesiyle 1938 yılında Maarif Vekaleti tarafından yayımlanmıştır. Bu baskılarda sansürden dolayı çıkarılan parçalar olduğu gibi nâşir ve mürettip hatası da çoktur.

Seyahatnâme'nin herkesin piyasada kolayca ulaşabileceği ilmi bir baskısı ne zaman ortaya çıkacaktır? Bunun hâlâ gerçekleştirilememiş olması, Türk üniversitelerinin en büyük eksikliklerinden biridir. Türk Kültürünün önemli şahsiyetlerinden birisi olan Evliyâ Çelebi'nin değeri anlaşılmalı ve ona göre muhtelif açılardan işlenerek insanlığın hizmetine sunulabilse, Türk milletinin tarihi kültür performansı ve potansiyeli daha iyi görülecektir. Dolayısıyla, bu zenginlik, bugün de Türk toplumunun ve kültürünün gelişmesinde itici bir güç olarak rol oynayacak ve yeni hamlere her bakımdan katkıda bulunacaktır.

Faruk Bilici'yi Evliyâ Çelebi'nin son derece ilgi çekici olan "harf muhabirliği" yönünü ele alarak, onu ve eserini bir kez daha bilim dünyasına hatırlatmaya vesile olan bu önemli çalışmasından dolayı kutluyor; bu çalışmanın, *Seyahatnâme*'nin yayımlanması girişimlerinin başlamasına - ya da daha önce başladığını bildiğim fakat sonuçlarından haberdâr olmadığım önceki girişimlerin yeniden ele alınmasına vesile olmasını diliyorum.